

QARABAĞ MEMARLIĞINDA KONSTRUKSIYA ÖZƏLLİYİ VƏ BƏDİİ MEMARLIQ ELEMENTLƏRİ

Rizvan Qarabağlı,

*AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent, Azərbaycan Memarlar İttifaqının üzvü,
Şərq Ölkələri üzrə Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının müxbir üzvü
e-mail: r_qarabagli@mail.ru*

UOT: 719; 72

Xülasə. *Məqalədə Qarabağ abidələrinin konstruksiya özəlliyi, tikintisində daşların dekorasiyasından bəhs edilir. Eyni zamanda Alban memarlığını əks etdirən bölgələrdə ornamentli və şəbəkəli memarlıq nümunələrindən söhbət açılır.*

Açar sözlər: *Qarabağ, memarlıq, konstruksiya, ornament, özəllik.*

Key words: *Karabakh, architecture, structure, ornament, feature.*

Ключевые слова: *Карабах, архитектура, конструкция, орнамент, особенность.*

Məlum olduğu kimi, tarixi abidələrin dağılması əsasən iki səbəbdən – təbii və süni dağıntılardan baş verir. Süni dağıntıların qarşısını almaq mümkün deyil. Yəni, başlanmış müharibələr hər şeyi məhv etdiyi kimi, tarixi abidələrdən də yan keçmədi. Uzağa getmək lazım deyil, elə sonuncu Qarabağ Müharibəsini göz önünə gətirmək kifayətdir. Təbii dağıntıların qarşısını almaq isə nisbətən mümkündür. Burada əsasən abidəni tikən memarın istedadı, müdrikliyi və ustalığı böyük rol oynayır. Yəni bina konstruksiyası çox möhkəm olmalıdır ki, o, əsrlər boyu qala bilsin. Bu baxımdan Qarabağ abidələrinin konstruksiya biçimində belə hallara rast gəlirik. Belə abidələrdən biri Füzuli rayonunun Babı kəndindəki Şeyx Babı Yaqub (XIII əsr) türbəsidir (*şəkil 1*). O, Əli Məcidəddinin (*şəkil 2*) memarlıq məktəbinə daxildir. Türbənin konstruksiya özəlliyi onun giriş və gövdəsində müşahidə edilir. Onun girişi tağbənd şəklində həll edilib. Həmin girişin yuxarısını ta-

Şəkil 1. Şeyx Babı Yaqub türbəsi. XIII əsr. Bərpadan sonrakı vəziyyəti.

Foto R.Qarabağlıındır. 2015-ci il.

mamlayan tağbəndin mərkəzi, sanki üçüncü “qıfıl” daş ilə bağlanılıb (*şəkil 3*). Əslində belə deyil. Diqqətlə baxanda görürük ki, “qıfıl” daşa bənzəyən batıq yer, sadəcə memarın bədii yaradıcılıq təxəyyülünün məhsuludur. O ancaq aldadıcı dekorasiya rolunu oynayır. Əslində girişin tağbəndi iki çatma daşla bağlanılıb. Daşların arxa hissəsi xüsusi çıxıntı formasında elə həll edilib ki, onları tamamlayan sonrakı yan daş-

Şəkil 2. Memar Əli Məcidəddin XIII əsr Rəsm Rizvan Qarabağlıdır. Əsərə müəlliflik şəhadətnaməsi verilib.

Şəkil 5. Memar Kərbəlayi Səfixan Qarabaği. 1817-1910. Rəsm Rizvan Qarabağlıdır. Əsərə müəlliflik şəhadətnaməsi verilib.

lar həmin çıxıntılara söykənərək konstruksiya möhkəmliyi yaratsın [1].

Şəkil 3.

Abidənin kürsülüündə isə digər bir müdrik konstruksiya həllinə rast gəlirik. Burada üfqi cərgədə qoyulmuş divar daşlarının biri digərinə

yarım dairə şəklində geydirilib (**şəkil 4**). Belə birləşməyə abidənin bütün tərəflərində rast gəlinir. Əlbəttə, hörgüdə işlədilmiş belə konstruksiya fəndləri abidəni çökmədən və zəlzələdən qorumaq məqsədini güdmüş və uzunömürlü olmasına səbəb olmuşdur. Qarabağın digər məscid və imarətlərində xüsusi konstruksiya möhkəmliyini göstərən başqa müdrik hallara da rast gəlinir. Bunların ən bariz nümunələrinə memarı Kərbəlayi Səfixan Qarabaği (**şəkil 5**) olan Şuşanın Saatlı (**şəkil 6**), Yuxarı və Aşağı

Şəkil 6. Saatlı məscidi.

Şəkil 7. Yuxarı Gövhərağa məscidi.

Şəkil 8. Aşağı Gövhərağa məscidi.

Gövhərağa məscidlərində (**şəkil 7-8**), Məşədi Şükür Mirsiab oğlunun karvansarayında (**şəkil 9**), eləcə də Qoçəhmədli kəndindəki Şükür bəyin

Şəkil 9. Məşədi Şükür Mirsiyab oğlunun karvansarayı (XIX əsr).

Şəkil 10. Şükür bəyin imarəti.

imarətində (*şəkil 10*) rast gəlinir. Məsələ ondadır ki, həmin abidələrin sütun, kürsülük, divar və kapitel birləşməsində gümüş və qurğuşun ərintisindən istifadə edilmişdir. Hətta Şuşadakı bir neçə imarətlərin bünövrə səthində də belə metal ərintisindən istifadə edildiyi söylənilir. Əlbəttə, bütün bunlar yerdəki nəmliyin divar və ya sütun daşları boyunca yuxarı qalxmasının qarşısını almaq üçündür. Ona görə də belə abidələr vaxtından əvvəl dağılmır, əksinə, əsrlərlə qalır [1].

Araşdırmalar göstərir ki, sütun daşları arasında metal ərintisindən istifadə edilməsi, təkcə islam dövrü və yaxud Səfixan yaradıcılığı ilə bağlı deyil, o həm də Qarabağın Alban memarlığı üçün də xarakterikdir [6]. Belə konstruksiyalara Qarabağın monastrı və kilsələri ilə yanaşı, Daşkəsən və Gədəbəy abidələrində də rast gəlinir. Bu da onu göstərir ki, qarabağlı memarlar özündən əvvəl yaşayıb yaratmış sənətkarların əsərlərini mükəmməl öyrənmişdir. Bu hal təkcə onların yaratdığı memarlıq konstruksiyalarında deyil, həm də bədii memarlıq nümunələrində də qabarıq görünür. Belə ki, Qarabağın bir çox ictimai və yaşayış binalarının divarlarını ənənəvi

süjetli və qarışıq ornamentlər, eləcə də şüşə-bəndlərini şəbəkələr bəzəyir [4]. Müqayisə üçün deyək ki, Şəki, Ordubad və Gəncədə də belə ornamentli və şəbəkəli binalar çoxdur. Bu da memar, nəqqaş və xəttatların qarşılıqlı sənət mübadiləsindən xəbər verir. Ona görə də belə əsərlərdə oxşar cəhətlərə rast gəlinir. Lakin Şəkidə həndəsi, Qarabağda süjetli və nəbatı naxışlar çoxluq təşkil edir. Göründüyü kimi, Qarabağ memarlığının bədii özəlliyi burada da özünü büruzə verir. Nəticə etibarlı ilə qeyd edək ki, minilliklər dərinliyindən başlanğıcını götürən Qarabağın konstruksiya və naxış dünyasının arxeoestetik dəyərlərini və özəlliyini zamanəmizə qədər gətirib çatdıran memarlıq abidələridir. Bu ölməz sənət dünyası eradan əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, bizim erada da bir ənənə şəklində davam etmiş, təkmilləşmiş və inkişaf etmişdir.

Araşdırmalardan görünür ki, binaların bədii memarlığında və konstruksiya özəlliyində yerli inşaat materialı mühüm rol oynadığı kimi, arxeoestetik dəyərləri yaşadan ornametlərin kompozisiya yönümünə də xüsusi təsir göstərmiş. Bu da, Azərbaycan memarlıq məktəblərinin fərqlənməsinə şərait yaradıb. Ona görə də, bu məktəblərin hər biri özünəməxsus özəlliyə malikdir. Məsələn, Arran memarlıq məktəbində daşla kərpicin birgə istifadəsi yolu ilə ornamentlər yaradılmışdır. Şirvan memarlıq məktəbində isə tamamilə təbii əhəng daşından istifadə edildiyi üçün daş üzərində oyma sənəti böyük inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Əlbəttə, bu fərqlilik zamanın siyasi-iqtisadi durumu ilə də əlaqəlidir. Lakin bu hal daima davam edə bilməzdi. Zaman keçdikcə, ölkədə baş vermiş siyasi sabitlik nəticəsində Azərbaycan memarlıq məktəbləri ilə Şərqi-Qərbi və böyük Türk sənətkarlığı arasında intensiv əlaqələr yarandı [2,5]. Ona görə də müəyyən müddət yalnız yerli inşaat materialı ilə bir-birindən seçilən memarlıq məktəbləri zaman-zaman qapalı çərçivədən çıxaraq çoxşaxəli istiqamətdə inkişaf etdi. Bu bir tərəfdən yeni memarlıq biçimi və inşaat konstruksiyalarının yaranmasına, digər tərəfdən isə böyük və bütöv Azərbaycan memarlıq məktəbinin yaşamasına və zənginləşməsinə ciddi təsir göstərdi.

Nəticə. Nəticə etibarilə qeyd edək ki, yerli memarlıq məktəbləri qapalı və məhdud məkanda fəaliyyət göstərsə də, onlar məxsus olduğu regional memarlıq məktəbinin ideya və üslub özəlliyini davam etdirmiş və ümumilikdə bir-biri ilə sıx bağlantı quran Böyük Azərbaycan memarlıq üslubunu və özəlliyini yaratmışlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Qarabağlı R.S. Memar Kərbəlayi Səfixan Qarabaği. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1995, 80 səh.
2. Mehmet Saray. Güney və quzey Azərbaycan türklərinin tarixi. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2010, 724 səh.
3. Məmmədşad K.M. Azərbaycanda inşaat sənəti (IV-XVI əsrlər). Bakı, Elm, 1978, 210 səh.
4. Salamzadə Ə.B., Sadıqzadə Ə.Ə. XVIII-XIX əsrlərdə Azərbaycanda yaşayış binaları. Bakı, Azərbaycan SSR EA nəşri, 1961, 168 səh.
5. Arıseven S.E. Türk Sanatı. Gem Yayınevi, İstanbul, 1984, 395 seh.
6. Ахундов Д.А. Архитектура древнего и

раннесредневекового Азербайджана. Баку, Азернешр, 1986, 310 с.

R.Garabaghly

Design features and architectural-artistic elements in the Karabakh architecture

Abstract

The paper considers the structural features of the Karabakh monuments, the decoration of stones in construction. Herewith, it describes the ornamental and lattice patterns in the regions retaining monuments of Albanian architecture.

Р.Гарабаглы

Конструктивные особенности и художественно-архитектурные элементы в архитектуре Карабаха

Аннотация

В статье рассматриваются особенности конструкции памятников Карабаха, отделка камней при строительстве. В то же время говорится об образцах орнаментальной и решетчатой архитектуры, отражающие албанскую архитектуру в регионах.